

O'ZBEK DIALEKTOLOGIYASIDA NAMANGAN SHEVASINING TUTGAN O'RNII

Qosimova Shodiya Ulug'bek qizi

*Termiz davlat universiteti kompyuter
lingvistikasi yo'nalishi magistranti
e-mail: qosimovashodiya788@gmail.com
tel.: +998(94) 279 26 65*

Annotatsiya: Maqolada Namangan viloyati dialektal arealidagi yashovchi sheva doirasida olib borilgan tadqiqotlar hamda hudud dialektining adabiy til hamda boshqa hudud shevalaridan farqlari borasida olimlarning qarashlari tahlil qilindi. Xususan, Namangan shevasining Farg'ona vodiysining boshqa shevalaridan farqli jihatlari hamda hudud shevasi qadimiy unsurlarni o'zida saqlab qolganligi bilan Farg'ona vodiysining boshqa hududida yashovchi aholi dialekklaridan farqli jihatlari bilan ajralib turadi alohida ta'kidlandi, shuningdek, aholi shevasi xalq tilining mahalliy xususiyatlarini bilan bir qatorda o'zbek adabiy tili o'rtasidagi munosabatlarini o'rganish uchun muhim elementlarga ekanligi qayd etildi.

Kalit so'zlar: assimilyatsiya, lahja, umlautli, uyg'urlashgan, etnogenez, dialekt, areal.

Аннотация: В статье анализируются исследования, проведенные в рамках диалектологии Наманганской области, а также взгляды ученых на различия между региональным диалектом и литературным языком и другими региональными диалектами. В частности, подчеркивалось, что наманганский диалект отличается от других диалектов Ферганской долины, а региональный диалект сохраняет древние элементы, что отличает его от диалектов населения, проживающего в других районах Ферганской долины. Также подчеркивалось, что региональный диалект сохраняет местные черты народного языка. Отмечено, что он является важным элементом для изучения взаимосвязи узбекского литературного языка с

Ключевые слова: ассимиляция, диалект, умлаутированный, уйгуризированный, этногенез, диалект, ареал.

Abstract: The article analyzes the research conducted within the framework of dialectology of Namangan region, as well as the views of scholars on the differences between the regional dialect and literary language and other regional dialects. In particular, it was emphasized that the Namangan dialect is different from other dialects of the Ferghana Valley, and the regional dialect retains ancient elements, which distinguishes it from the dialects of the population living in other areas of the Ferghana Valley. It was also emphasized that the regional

dialect preserves local features of the folk language. It is noted that it is an important element for studying the relationship between the Uzbek literary language and the Uzbek dialect.

Keywords: assimilation, dialect, umlautized, Uyghurized, ethnogenesis, dialect, areal.

KIRISH

O‘zbek tilshunosligida dialektologiyani o‘rganishga etibor kuchaydi. O‘zbek tilshunosligida shevalarni o‘rganish masalasi uzoq tarixni bosib o‘tgan bo‘lsa-da, keying 50 yil ichida bu yo‘nalishdagi ishlar ancha sustlashdi, lekin shevalarni ma‘lum vaqt oralig‘idan so‘ng yana o‘rganish tabiiy holdir²²⁴.

Dialektologiya (yun. dialektos – sheva so‘zidan) tilshunoslikning muhim sohalaridan biri bo‘lib, u mahalliy sheva lahjalaridan o‘ziga xos muhim xususiyatlari, shuningdek, adabiy tildan o‘zaro farqlari, shevalarning o‘zaro munosabati, adabiy tilning boyitishdagi ahamiyati, ularning tarmoq va guruhlariga bo‘linishi, rivojlanishi, kabi masalalarini o‘rganadi²²⁵.

O‘zbek dialektologiyasida sheva, lahja hamda dialect atamaları ma‘nosi izohida farqlik mavjud: sheva biror tilning o‘ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlariga ega bo‘lgan eng kichik qismi; lahja – fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarni o‘zida jamlagan shevalar yig‘indisi²²⁶; dialect ilmiy adabiyotlarda har ikki ma‘noda qo‘llanadi²²⁷.

Dialektologiya fanining obyekti mahalliy lahjalar va shevalar hisoblanib, ularning vazifalari quydagilardan iboratdir:

- milliy tilning shakllanishi va taraqqiyotida shevalarning tutgan o‘rni va shu milliy tilga asos bo‘lgan shevalarni aniqlash;

- shevalarning o‘zaro munosabatini va ularning adabiy tilga bo‘lgan munosabatini belgilash;

- o‘xshash xususiyatiga ko‘ra shevalarning tarqalish hududlarini aniqlash;

Shevalar xalqning tarixiy va madaniy merosining ajralmas qismi bo‘lib, ularning o‘rganilishi tilshunoslikda muhim yo‘nalish hisoblanadi. Shu jumladan; o‘zbek tili shevalarini o‘rganish xalqning tarixiy va madaniy o‘ziga xosligini aks ettiruvchi muhim manbadir. Ular adabiy tilning boyib borishi, rivojlanishi uchun asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

O‘zbek adabiy tili xalq shevalaridan ozuqa olib, ularning boy leksik qatlamlarini o‘zlashtiradi. O‘zbek tili dialektini Namangan viloyati misolida o‘rganadigan bo‘lsak, bu hududda yashovchi qatlamning shevasi Farg‘ona vodiysining eng boy shevalaridan biri bo‘lib, Namangan shevasi o‘zining o‘ziga xos fonetik, leksik va grammatik jihatlari bilan ajralib turadi.

²²⁴ Xolova.M.A. Boysun shevasi onlayn ma‘lumot bazasi (qidirish va saqlash imkoniyatlari asosida). Международный журнал искусство слова.-2021.-Т. 4-№. –1-1.- В. 5.

²²⁵ Xolova . M.A. Boysun shevalari onlayin bazasi (qidirish va saqlash imkoniyatlari asosida) Международный журнал искусство слова.- 2021.-Т. 4-№.1-1. – В. 5.

²²⁶ Abdulhakimovna X. M. Transcription in the Uzbek National Boysun Dialect Corps (Boysun District with the Example of “J” Dialect) //International Journal on Integrated Education. – Т. 3. – №. 3. – С. 105-109.

²²⁷ Xolova . M.A. Boysun shevalari onlayin bazasi (qidirish va saqlash imkoniyatlari asosida).- 2021.-Т. 4-№.1-1. – В. 37.

Xususan Namangan shevasi Farg‘ona vodiysining boshqa shevalaridan farqli jihatlaridan biri, bu hudud shevasi qadimiy unsurlarni o‘zida saqlab qolganligi bilan Farg‘ona vodiysining boshqa hududida yashovchi aholi dialektlaridan farqli jihatlar bilan ajralib turadi. Bu hudud shevasi xalq tilining mahalliy xususiyatlarini, shuningdek, o‘zbek adabiy tili o‘rtasidagi munosabatlarini o‘rganish uchun muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda bu hudud shevasining areal lingvistik nuqtayi nazardan o‘rganilishi o‘zbek tilshunosligida muhim ahamiyatga ega. Chunki ular xalqning turmush tarzi va madaniyatini aks ettiruvchi lingvistik hodisalar sifatida adabiy tilning boyishiga salmoqli hissa qo‘shadi.

Shevalarni o‘rganish turkologiyada Mahmud Qoshg‘ariy (XI asr)ning “Devonu lug‘otit turk” asaridan boshlangan bo‘lsa²²⁸, bu asarni o‘rganish davomida tadqiqotchilar bu asarda qo‘llangan ayrim dialektlarning Namangan hududida yashovchi aholi tomonidan hanuzgacha ishlatilayotganini qayd etishgan. Masalan, Namangan shevasida uchraydigan ayrim so‘zlar “Devonu lug‘tit turk asarida ham keltirilgan. Ushbu asar turkiy xalqlarning til va shevalariga oid ko‘plab qimmatli ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqotchilarning fikricha, asardagi ayrim lingvistik xususiyatlar va qadimgi so‘zlar, jumaladan, *qashqir(bo‘ri)* va *shamol* kabi so‘zlar, hozirgi kunda Namangan shevasiga ta’sir nafaqat lingvistik jihatdan qiziq, balki o‘zbek adabiy tili va shevalari o‘rtasidagi aloqalarni yanada chuqurroq o‘rganish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi²²⁹.

Namangan shahar shevasining o‘ziga xos tarzda shakllanib borishida turkiy tillarning, shuningdek, fors-tojik tillarining fonetik, leksik hamda grammatik belgilari muhim ro‘l o‘ynagan.²³⁰ O‘zbek tilshunosligidagi Namangan shevalari tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarda, asosan, Namangan shahar va Uychi tuman shevalarining lingvistik xususiyatlari ko‘proq o‘rganilgan. Shahar shevasining hudud aholisiga hos bo‘lgan lisoniy xususiyatlarini E.D. Palivanov, A.K.Borokov, V.V.Reshetov, G‘.O.Yunusov kabi olimlar o‘rgandilar, tasnifladilar hamda tahlil qilib o‘rganadilar. Shundan so‘ng shevaning lingvistik xususiyatlari haqidagi asosli to‘xtamga kelinadi.

Namangan shahar shevasining morfologik hamda fonetik xususiyatlarini S.Otamirzayeva va S.Tulyakovlar o‘z nomzodlik dissertatsiyasida tadqiq etib o‘rganishgan. Uychi shevasining lisoniy xususiyatlarni esa A.Y.Aliyev o‘z nomzodlik dissertatsiyasida o‘rganib, viloyat shevalarining fonetik, leksik hamda morfologik jihatlariga o‘rganadi. Shuningdek, Shahar hududi va unga yaqin bo‘lgan hududda yashovshi aholi qatlamining shevalarini ham kengroq o‘rganishga harakat qilgan.

²²⁸ Xolova . M.A. Boysun shevalari onlayin bazasi (qidirish va saqlash imkoniyatlari asosida). Международный журнал искусство слова.- 2021.-Т. 4-№.1-1.-В. 5// Abdulkhakovna X. M. Transcription in the Uzbek National Boysun Dialect Corps (Boysun District with the Example of “J” Dialect) //International Journal on Integrated Education. – Т. 3. – №. 3. – С. 105-109.// Холова М. Практика создания диалектного корпуса узбекского языка //Каталог учебников. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 3-206.

²²⁹ Mahmud Qoshg‘ariy “Devonu lug‘otit turk”.-1072.

²³⁰ Sh.Qosimova “Mingbuloq tuman shevalarining leksik-grammatik xususiyatlari”;Dis. – 2022. – Namangan.- Universitet.1-№.1.1.-В. 16.

H.Sharipov nomzodlik ishining²³¹ ayrim o‘rinlarida Qirg‘iziston Respublikasining ayrim hududlari bilan chegaradosh bo‘lgan Yangiqo‘rg‘on tumaning bazi hudud shevalari haqida ham ma‘lumotlar keltirilgan. Shuningdek Namangan viloyati hududi, u yerda yashovchi aholi dialekti haqidagi ma‘lumotlar ilk bor V.Nalivkin hamda M.Nalivkinalar tomonidan yaratilgan lug‘atda qayd etilgan²³². Bu lug‘atning dialektologiya fani uchun ahamiyatli jihatlaridan biri shundaki, bu Namangan viloyati hududi bo‘yicha qilingan ilk ishlardan biri bo‘lganligidadir. A.Aliyev va S.Tulyakovlarning ta‘kidlashicha, Nalivkinning lug‘atida sheva xususiyatlari aniq transkripsiya bilan berilmaganligi uchun Namangan shevasining o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlarini ajratib olish qiyin²³³. Shu sababli ham bu ishga o‘sha davr nuqtayi nazari bilan yondashish o‘rinlidir.

Barchamizga ma‘lumki, o‘zbek tili ko‘p shevali tillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Namangan shahar shevasi boshqa hudud shahar shevalaridan o‘ziga xos bo‘lgan lisoniy jihatlar bilan tubdan farq qiladi. Namangan shahar shevasida kuzatiladigan fonetik, leksik va grammatik belgilari, jahon tillarida kam kuzatiladigan holatlardan biri bo‘lganligi, shuningdek, *bu tilmi* yoki *shevami?* kabi savollarning ko‘plab qo‘yilishi sababli bu hudud shevasi tilshunoslarni ham qiziqtirib qo‘yadi va uni jiddiy o‘rganishga kirishishadi. Natijada Namangan shevasi bo‘yicha bir qator izlanishlar va tadqiqotlar olib boriladi²³⁴.

Ildizi uzoq o‘tmishga ega bo‘lgan, turli xil etnogenezisiga ega bo‘lgan Namangan viloyati shevalari bir qator tilshunoslarning diqqatini tortadi.

Professor A.K. Borovkovning “Umlautli” yoki “uyg‘urlashgan” shevalar tasnifiga doir” nomli maqolasida Namangan, Uychi, Chortoq, Koroskon, Uchqo‘rg‘on va Qayqi kabi hududlarda uchraydigan umlaut hodisasining kelib chiqish sabablari misollar yordamida izohlangan. Bundan tashqari, u Uychi qishlog‘i vakillaridan yozib olgan bir nechta maqollarni ham ilova qilgan.²³⁵

Shuningdek, Namangan shevasini “Umlautli” tasnifiga kirishi haqida S.Ashirboyev o‘zining “O‘zbek dialektologiyasi” kitobida “Umlaut qonuniga ko‘ra affiksdagi old qator unli asosdagi (aksariyat hollarda bir bo‘g‘inli bo‘ladi) orqa qator unlini o‘z harekteriga moslashtirib oladi:

²³¹Атамирзаева С. Звуковой состав Наманганского говора узбекского языка: Автореф. Дис. ...канд. Филол. Наук.- 1974.- С. 51; Тулаков С.Морфологические особенности наманганского говора: Автореф.дис. ...канд. Филол. наук.- 1965.- Ташкент.- №.2.- С. 26(448)

²³² Наливкин В., Наливкина М., Русско-сартовский и сартовско-русская словарь общепотребительных слов с приложением краткой грамматики по наречиям Наманганского уезда.- 1884.- Казань.-№.1.1.- С.6.

²³³ Алиев А.Ю. Наманган диалекти ҳақида. Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. –1967. – Тошкент: Фан. Б. 37-45; Туляков С. Морфологические особенности Наманганского говора узбекского языка: Автореф. дис. ...канд. фил. наук. – 1965. – С. 6.

²³⁴ Наливкин В., Наливкина М. Русско-сартовский и сартовско-русская словарь общепотребительных слов с приложением краткой грамматики по наречиям Наманганского уезда.- 1884. – Казань. С. 6.

²³⁵ Боровков А.К. К характеристике узбекских “умляутных” или “уйгуризованных” говоров . Белек – Малову. –, 1946. – Фрунзе. С. 29-31; Вопросы классификации узбекских говоров . –1953. – Изв. АН УзССР № 5. – С. 58-74.

son ~ s̄an; sana ~ s̄anā; yosh ~ jāš; yasha ~ yāšā singari va mazkur qoniniyatlar Namangan, O‘sh hudud shevalarida hozirda ham amal qiladi. Masalan: mol ~ māl, molim ~ mālīm, solish ~ sāliš, nok ~ nāk, noki ~ nākī, toy ~ tāj, toying ~ tājīn singari misollar orqali keltirib o‘tadi.

Tarixiy jihatdan Namangan hududida yashaovchi aholi so‘zlashadigan til birliklari qarluq-chigil-uyg‘ur tilining birlikariga xos bo‘lib, uyg‘ur tiliga xos bo‘lgan bir qancha tipik birlik xususiyatlari qiman “umlaut”²³⁶ning mavjud bo‘lganligiga qarab Namangan shahrining shevasi, shuningdek, viloyatning ba’zi hudud shevalari, masalan, Uychi tumani alohisining shevasi alohida o‘rin tutadi.

1944-yilda o‘tkazilgan dialektologik ekspeditsiya davomida to‘plangan materiallarga asoslangan holda, professor Borovkov “Namangan viloyatidagi o‘zbek shevalari” nomli maqolasini yozgan. Ushbu ishda Namangan viloyatining turli hududlarida uchraydigan o‘zbek shevalarining fonetik, morfologik va leksik xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada Namangan shevalarining tarixiy genezisi va tasnifi masalalariga keng o‘rin berilgan bo‘lib, bu tadqiqot shevalar haqidagi bilimlarni yanada boyitadi²³⁷.

Professor V.V. Reshetov esa “O‘zbek tilining Namangan shevasi haqida” nomli maqolasida Namangan shahar shevasining tarixiy shakllanishini va uning fonetik hamda morfologik xususiyatlarini birinchilardan bo‘lib ilmiy jihatdan asoslashga harakat qilgan. Mazkur tadqiqotlar Namangan shevalarining lingvistik o‘ziga xosliklarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Prof.Reshetov ilmiy izlanishlari davomida asosan markaziy hudud bo‘lgan shahar shevalarini o‘rgangan. U “O‘zbek dialektologiyasi” kitobida Namangan hududi shevasining asosiy xususiyatlariga misol qilib hozirgi zamon davom feli qo‘shimchasi: **-ūt: kelūttimā**, hamda bo‘lishsiz shakliga **kelmūttimā** so‘zini misol tariqasida keltirib o‘tadi²³⁸.

Xususan Prof.Reshetov Namangan shevasi uyg‘ur tili tovushlarining tushishi vator unlilarning qisqaligi bilan xarakterlansa, Toshkent shevasi bilan xususiyat jihatdan bir biriga o‘xshash tomonlari borligi haqida aytib o‘tadi²³⁹. Ya’ni, Toshkent hamda Namanganda:ya’ni: *εdεmlā:; keddīlā:; bīz>bzā, sīlε>slā* ²⁴⁰kabi. Shunga ko‘ra Namangan shevasining paradigmasini quyidagi ko‘rinishdagi misollar orqali ko‘rib chiqamiz.

Birlik

kelyapman, ketyapman, boryapman // kelūt(i)ma:, ketūt(i)ma:, borūt(i)ma:

kelyapsan, ketyapsan, boryapsan // ketūt(i)sā: >kelūssa:, ketūssa:, ketūssa:n, ketūssa:, borūssa:

kelyapti, ketyapti // ketūt(i), kelūt(i), borūt(i)

²³⁶ Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. -2021.— Toshkent .Nodirabegiml nashriyoti. – T. 38. – B. 40-43.B. 347.

²³⁷ Боровков А.К. Узбекские говоры Наманганской области.- 1963. – Ташкент. – Научные труды ТашГУ. Языкознание С.3-39.

²³⁸ Решетов В.В. О Наманганском говоре узбекского языка. Сб. Академику В.А.Гордлевскому. –1953. – М.- С. 216.

²³⁹ Xolova M. Dialektal korpusning fonetik metarazmetkasi haqida ayrim qaydlar //Prospects of Uzbek applied philology. – 2022. – T. 1. – №. 1.

²⁴⁰ V.Reshetov, SH.Shoabdurahmonov,“O‘zbek dialektologiyasi”.- 1962. – Toshkent .- B. 81-82.

Ko‘plik

kelyapmiz, ketyapmiz, boryapmiz // kelútt(i)miz, ketútt(i)miz, borútt(i)miz
kelyapsiz, ketyapsiz, boryapsiz, // kelúss(i)z, ketúss(i)z, borúss(i)z
kelyaptilar, boryaptilar // kelútt(i)la:, borútt(i)la:

kelyapmiz, ketyapmiz, boryapmiz // kelúttimiz, ketúttimiz, borúttimiz
kelyapsiz, ketyapsiz, boryapsiz, // kelúttisiz, ketúttisiz, kelússiz, borússiz
kelyaptilar, boryaptilar // kelúttilā, borúttilā

Bo‘lishsiz shakli

qilmayapman, aytmayapman // qilmútt(i)ma:, ajtmútt(i)ma:,
qilmayapsan, aytmayapsan // qilmútt(i)sa:, ajtmútt(i)sa:
qilmayapti, aytmayapti // qilmútt(i), ajtmútt(i)

qilmayapsan, aytmayapsan // qilmúttisā, ajtmúttisā
qilmayapti, aytmayapti // qilmútti~qimútti, ajtmútti

Bo‘lishsiz ko‘plik shakli

ketmayaptilar, ko‘rmayaptilar // ketmútt(i)la:, kormútt(i)la:
kelmayaptilar, eshitmayaptilar // kelmútt(i)la:, ešitmútt(i)la:
bormayaptilar, chiqmayaptilar // bormútt(i)la:, čiqmútt(i)la:

Yuqorida keltirib o‘tilgan shevaga oid bo‘lgan misollar faqatgina Namangan shahar hamda Uychi hamda Chortog‘ tumanining bazi hududlari yashovchi aholi so‘zlashadigan tillari yuzasidan olingan bo‘lib, Namangan viloyatining boshqa tuman va qishloqlari hududida yashovchi aholi misolda keltirilgandagi kabi shevada bu so‘zlardan foydalanishmaydi. Shuningdek, olim I. Darveshov o‘zining “Areal tilshunoslik: Janubiy-g‘arbiy Namangan (keyingi o‘rinlarda JG‘N) shevalarining fonetik-fonologik xususiyatlari” nomli monografiyasida mazkur hudud shevalarini kuzatish natijasida: bir sheva areali hamisha ham doimiy bir kenglikni tashkil etmasligi; bir necha tuman, qishloq va ovullarni qamrab olishi; natijada aralash shevalarning paydo bo‘lishi; sheva belgilarining kengayishi; boshqa til va lahjalarga mansub aholining yangi maskanlarga ko‘chib kelib o‘rnashganda aloqa-aralashuv jarayonlarida bir shevaning ikkinchi shevaga ta’siridagi sintezlashish jarayoni sodir bo‘lishi aniqlaydi. U JG‘N shevalari arealida ham aralash shevalarda so‘zlashuvchilar guruhini Mingbuloq tumanining Jomashov shaharchasi, . Ular nutqida qarluq hamda qipchiq lahja unsurlari baravar qo‘llaniladi. Masalan: *meñä*//: *meñe* > *menga*, *bõxča* > *bog‘cha*, *sāmsāq* > *sarimsoq* kabi namunalarni namuna tariqasida keltirib o‘tadi. Damko‘l-Mazzang va Gulbog‘ qishloqlari aholisi tashkil etishini so‘zlab o‘tadi. Bunga qarluq sheva vakillarining JG‘N hududida yangi ekin maydonlar barpo etib, yerlarni o‘zlashtirish maqsadida viloyatning turli

joylaridan ko‘chib kelishi va o‘zaro aloqa-aralashuv munosabatlari ikki xil lahjada amalga oshganligi sabab bo‘lganligi aytib o‘tadi²⁴¹.

Shu bilan birga I. Darveshov Janubi-g‘arbiy Namangan shevalariga xos so‘zlarning leksik tabiati, semantik strukturasi turli omillarning ta’siri tufayli yuzaga kelganki, bunday so‘zlarning ayrimlari adabiy tilda yo‘q bo‘lib, ular shevalardagina uchraydi deb, bunga quyidagi misollarni keltiradi: shu yerda-*šejde*, *osh lagan-čorqi*, *og‘ilxona-öyil*, *qamish-qoya*, *temir tovoq(jom)-satil*²⁴² kabi misollarni keltirib o‘tadi

Namangan shahar shevasi “y” lovchi shevalardan biri hisoblanadi. Asosan so‘zlashuv nutqida undosh tovushlarning assimilyatsiya (proressiv hamda regressiv)ga uchrashini ko‘plab uchratish mumkin.xaridor ~Aka do‘konga xaridor keldi ~ *Öka dokonga xaddā: kelütti*;

yurdi –yuddi ~ Azamxon bugun piyoda yuddilar. *Äzämixon bugun pijoda j’dilā*; bersa-bessa ~ Narxini arzonlatib bersalar. *Narxini äzzonlatb bessalā*;

o‘rnim-o‘nnim ~ Men o‘rnimni boshqalarga berib qo‘yadiganlardan emasman; *mā önnummi biroplāga berib qojediganlādänmasmä*; chaqirdi-chaqiddi ~ Chaqirdi soat nechaga bo‘lyapti. Čaqiddi soat neččiga bolütti; *Čaqiddi soat nechchiga bo‘lutti*.

ichsa-issa ~ *Dedamlar issalar deb sut opkeluttimaan*

yaqinlashyapti –yaqinleshutti ~ Opodda sizga itlar yaqinleshutti

Quyida berilgan misollarda Namangan shahar shevasining 2 xil adabiy hamda shevaga xos bo‘lgan varintlari misol tariqasida berilgan.

Bu hudud shevasi *adabiy til* normasidan, shuningdek, *boshqa hudud shevalaridan* quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi;

Namangan shevasining adabiy normadan farqi:

1. Namangan shevasida so‘zlashuvchilar talaffuz tilida adabiy tilidan sezilarli farq bilan bilinadi.

2. Adabiy tildagi bazi unlilar shevada o‘ziga xos tarzda boshqacha tallaffuz qilinadi(kelyapma~keluttiman).

3. Shevada so‘zlashyotganda so‘zlarning qisqarshi.(kelyapman~keloman).

4. adabiy tildagi - **yap** qo‘shimchasi –**üt** shaklida ishlatishi

5. Namangan shevasida adabiy tilga xo bo‘lmagan leksik birliklar saqlanib qolganligi.

6. Namangan shevasida urg‘u hamda intonatsiya adabiy normadan farq qiladi, ya’ni, so‘zlashuv nutqida urg‘uning o‘rni o‘zgaradi. Bu esa shevaga xos talaffuzning ohangini yaratadi.

7. Namangan shevasi adabiy tilga qaraganda ko‘proq jonli va og‘zaki nutq xususiyatlarini saqlab qolgan.

8. *Namangan hududi shevasining boshqa viloyat shevalaridan farqi:*

²⁴¹ I.Darveshov.Areal tilshunoslik: Janubiy g‘arbiy Namangan shevalarining fonetik-fonologik xususiyatlari. Monografiya.2019.– T. – B. 26.

²⁴² I.Darveshov.Areal tilshunoslik: Janubiy g‘arbiy Namangan shevalarining fonetik-fonologik xususiyatlari. Monografiya. .2019.– T. – B. 26.

9. Namangan shevasida ishlatiladigan ayrim so‘zlar boshqa hududlarda umuman uchrammaydi.

10. Hudud shevasidagi bazi so‘z shakllari hamda qo‘shimchalari boshqa viloyatlardan farqli ravishda qo‘llanishi (*Qaratqich k.- nin,-ni//Tushum kelishigi –di,-ti*)

11. Namangan shevasida o‘zbek tilining ilk tarixiy shakllarning saqlanib qolinganligi.

XULOSA. Bugungi kunda Namangan dialekti o‘zbek tilshunosligida o‘ziga xos til xususiyatlari bilan alohida o‘rin tutadi. Uning o‘ziga xosligi, boshqa shevalardan farqli ravishda fonetik, leksik va grammatik jihatdan ajralib turishidir.

Namangan dialekti adabiy tildan, shuningdek, Respublikamizning boshqa viloyat shevalaridan ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu dialektni ilmiy o‘rganish bo‘yicha ko‘plab olimlar va professorlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Biroq, hozirgi kunga qadar olib borilgan tadqiqotlar hali to‘liq yoritilmagan. Tadqiqotlar asosan Namangan shahri va markazga yaqin hududlardagi aholi tomonidan so‘zlashiladigan shevalar asosida olib borilgan. Namangan viloyatining boshqa tuman va shaharlari shevalarini ilmiy jihatdan o‘rganish, dialektologiya faniga katta hissa qo‘shish bilan birga, o‘zbek adabiy tili uchun ham muhim manbalar topish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ashirboyev S., "O‘zbek dialektologiyasi".- 2016.- Toshkent.- B. 138.
2. Боровков А.К. Узбекские говоры Наманганской области.- 1963. – Ташкент. – Научные труды ТашГУ. Языкознание.- С. 211.
3. Боровков А.К. К характеристике узбекских “умляютных” или “уйгуризованных” говоров. – 1946.- Белек – Малову. – Фрунзе. – С. 219.
4. Abdulhakimovna X. M. Transcription in the Uzbek National Boysun Dialect Corps (Boysun District with the Example of “J” Dialect) //International Journal on Integrated Education. – Т. 3. – №. 3. – С. 105-109.
5. Атамирзаева С. Звуковой состав Наманганского говора узбекского языка: Автореф. Дис. ...канд. Филол. Наук.- 1974.- С. 51
6. I.Darveshov.Areal tilshunoslik:Janubiy g‘arbiy Namangan shevalarining fonetik-fonologik xususiyatlari.Monografiya.2019.- T.- B. 137.
7. Решетов В.В. О наманганском говоре узбекского языка.-1953.- Сб. Академику В.А.Гордлевскому. – М. – С. 231.
8. Xolova.M.A. Boyun shevasi onlayn ma’lumot bazasi (qidirish va saqlash imkoniyatlari asosida).-2021.-T. 4-№.1-1.- B. 140.
9. Холова М. Практика создания диалектного корпуса узбекского языка //Каталог учебников. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 3-206.
10. V.Reshetov, SH.Shoabdurahmonov,"O‘zbek dialektologiyasi" .- 1962. – Toshkent .- B. 359.

11. Xolova M. Dialektal korpusning fonetik metarazmetkasi haqida ayrim qaydlar //Prospects of Uzbek applied philology. – 2022. – T. 1. – №. 1.
12. Тулаков С.Морфологические особенности наманганского говора: Автореф.дис. ...канд. Филю наук.- 1965.- Ташкент.- №.2.- С. 448.
13. Sh.Qosimova “Mingbuloq tuman shevalarining leksik-grammatik xususiyatlari”;Dis. – 2022. – Namangan.- Universitet.1-№.1.1.- В. 81.
14. Алиев А.Ю. Наманган диалекти ҳақида. Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. – 1967. – Тошкент: Фан.- Б. 449.